

توحید و جبر و اختیار در قرآن کریم

درس گفتارهای آیه الله سید جعفر سیدان

مشهد: مدرسه آیه الله العظمی خوئی رحمته الله علیه

به اهتمام

اصغر غلامی

▼
توحید و جبر و اختیار در قرآن کریم
(درس گفتارهای آیت الله سید جعفر سیدان)

به اهتمام: اصغر غلامی

ویراستار فنی: ریحانه عباسی

انتشارات دلیل ما

چاپ اول: بهار ۱۳۹۵

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: پرتوشمس

چاپخانه: نگارش

قیمت: ۱۷۰۰۰ تومان

شابک: ۰ - ۹۸۵ - ۳۹۷ - ۹۶۴ - ۹۷۸

تلفن و نمابر: ۳۷۷۴۴۹۸۸ - ۳۷۷۳۳۴۱۳ (+۹۸۲۵)

آدرس: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران

طبقه ششم، واحد ۶۱۲ و ۶۱۳

www.dalilema.ir (با امکان خرید اینترنتی)

Info@dalilema.ir سامانه پیام کوتاه: ۵۰۰۰۱۴۵

مراکز پخش:

انتشارات دلیل ما

- ۱) قم، خ معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، واحد ۹، تلفن: ۳۷۷۳۳۴۱۳ و ۳۷۷۴۴۹۸۸
- ۲) قم، خ صفائی، رویروی کوچه ۳۸، پلاک ۷۵۹، فروشگاه دلیل ما، تلفن ۳۷۷۳۷۰۱۱ - ۳۷۷۳۷۰۰۱
- ۳) تهران، خ انقلاب، خ فخررازی، فروشگاه دلیل ما، پلاک ۶۱، تلفن ۶۶۴۶۴۱۴۱
- ۴) مشهد، چهارراه شهداء، ضلع شمالی باغ نادری، کوچه شهید خوراکیان، مجتمع تجاری گنجینه کتاب، طبقه اول، فروشگاه دلیل ما، تلفن ۳۲۲۳۷۱۱۳ - ۵
- ۵) تبریز، خ امام، پاساژ تربیت، زیر زمین، پلاک ۱۹، تلفن ۳۵۵۳۷۵۴۱

سرشناسه	سیدان، سید جعفر، ۱۳۱۳ -
عنوان و نام پدیدآور	توحید و جبر و اختیار در قرآن کریم: درس گفتارهای آیت الله سید جعفر سیدان... / به اهتمام اصغر غلامی
مشخصات نشر	تهران: دلیل ما، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	۳۵۹ ص.
شابک	978-964-397-985-0
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه: ص. [۳۳۵] - ۳۴۰؛ همچنین به صورت زیرنویس.
یادداشت	نمایه.
موضوع	سیدان، سید جعفر، ۱۳۱۳ -
موضوع	توحید -- جنبه های قرآنی
موضوع	جبر و اختیار -- جنبه های قرآنی
شناسه افزوده	غلامی، اصغر، ۱۳۵۶ -، گردآورنده
رده بندی کنگره	۱۳۹۴ س ۹ / ت ۱۰۴ BP
رده بندی دیویی	۲۹۷ / ۱۵۹:
شماره کتابشناسی ملی	۴۱۸۱۳۴۵:

فهرست مطالب

مقدمه ۱۳

بخش اول: کلیات

قرآن، هدایت به راه استوار الهی	۱۹
امام، راه استوار الهی	۲۲
امام، عالم به قرآن	۲۳
ضرورت مراجعه به عالمان قرآن	۲۷
روش صحیح تفسیر قرآن	۳۵
نقد و بررسی روش تفسیر قرآن به قرآن	۳۶
ادله نظریه تفسیر قرآن به قرآن	۳۷
تبیان و نور و هدایت بودن قرآن	۳۷
نقد و بررسی	۳۸
تحدی به قرآن	۴۰
نقد و بررسی	۴۱
لزوم عرضه روایات بر قرآن	۴۱
نقد و بررسی	۴۲
نقد توجیه ناسازگاری نظریه تفسیر قرآن به قرآن با حدیث ثقلین	۴۵
نمونه‌هایی از تأویل‌های نادرست در اثر جدا کردن قرآن از اهل بیت علیهم السلام	۴۶

۴۶	جنگ‌های چریکی
۴۷	ایمان فرعون

بخش دوم: براهین وجود خدا در قرآن

۵۳	اشاره
۵۳	مروری بر آیات توحیدی قرآن کریم
۵۸	استدلال‌های قرآنی برای اثبات خدا
۵۸	طریق اول: استدلال به آیات
۵۸	استدلال از طریق تذکربه پرورش موجودات
۶۰	استدلال از طریق تذکربه نیازمندی موجودات
۶۲	استدلال از طریق تذکربه مصنوعیت کائنات
۶۴	استدلال از طریق تذکربه نظم و هدفمندی موجودات
۶۵	استدلال از طریق تذکربه مستخربودن کائنات
۶۵	طریق دوم: استدلال به مفاهیم عقلی
۶۵	برهان علیت
۶۸	برهان علیت در احادیث
۶۹	نبود شاهد قرآنی بر برهان صدیقین
۷۰	برهان صدیقین به تقریر ملاصدرا
۷۳	برهان صدیقین به تقریر ابن‌سینا
۷۴	برهان صدیقین به تقریر علامه طباطبائی
۷۵	نقد و بررسی
۷۷	طریق سوم: فطرت
۷۹	معرفت فطری و تفاوت آن با اثبات خدا
۸۰	فطری بودن نبوت و ولایت
۸۲	فطری بودن توحید

بخش سوم: توحید

۸۷	 اشاره
۸۹	 مبحث اول: اقسام توحید
۸۹	 قسم اول: توحید ذاتی
۸۹	 معنای توحید ذاتی
۹۲	 معنای وحدت عددی و تنزیه خداوند از آن
۹۲	 معنای «لَكَ يَا إِلَهِي وَخَدَائِيَّةُ الْعَدَدِ»
۹۷	 دلایل قرآنی توحید ذاتی
۱۰۱	 اقامه برهان برای اثبات یگانگی حضرت حق
۱۰۴	 تفسیر آیات توحیدی قرآن کریم در احادیث اهل بیت علیهم السلام
۱۰۵	 نسبت حضرت حق با کائنات
۱۰۶	 نظریه بینونت
۱۱۴	 نقد و بررسی استدلال معتقدان به سنخیت و عینیت به آیات قرآن
۱۱۶	 نقد و بررسی استدلال معتقدان به سنخیت و عینیت به روایات
۱۱۹	 اشتراک لفظی وجود از نظر قاضی سعید قمی
۱۲۲	 دلیل عقلی نظریه بینونت
۱۲۳	 نظریه سنخیت
۱۲۳	 دلایل نظریه سنخیت
۱۲۳	 تلازم نفی سنخیت با امکان صدور هر چیزی از هر چیز دیگر
۱۲۵	 قاعده معطی شیء، فاقد شیء نمی شود
۱۲۵	 اشتراک معنوی اسماء و صفات
۱۲۸	 آیه بودن کائنات برای حضرت حق
۱۲۹	 قسم دوم: توحید افعالی
۱۲۹	 معنای صحیح توحید افعالی
۱۳۰	 تفسیر ناصحیح توحید افعالی
۱۳۴	 قسم سوم: توحید ربوبی

- دلائل قرآنی توحید ربوبی ۱۳۴
- آیه اول: ﴿الْأَزْبَابُ مُتَّفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ...﴾ ۱۳۴
- آیه دوم: ﴿ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ...﴾ ۱۳۷
- قسم چهارم: توحید عبادی ۱۳۸
- نقد و بررسی دیدگاه وهابیت در توحید عبادی ۱۳۹
- صحت خواندن غیر خدا ۱۴۱
- معنای صحیح توشل ۱۴۷
- مبحث دوم: آیاتی خاص در توحید ۱۵۰
- سوره توحید ۱۵۰
- اهمیت و آثار قرائت سوره توحید ۱۵۰
- نزول سوره توحید و آیات اول سوره حدید برای اهل تعمق ۱۵۲
- تفاوت معنای «احد» و «واحد» ۱۵۴
- معنای صمد ۱۵۶
- معنای ﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ﴾ و ارتباط آن با خلقت «لا من شیء» ۱۵۹
- معنای ﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ﴾ و نفی سنخیت و عینیت در سوره توحید ۱۶۲
- تفسیر ﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾ براساس آیه ﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ﴾ ۱۶۷
- اعتقاد به تولد مخلوقات از ذات خداوند متعال در فلسفه و عرفان ۱۷۰
- آیات ابتدایی سوره حدید ۱۷۳
- اهمیت آیات ابتدایی سوره حدید در معارف توحیدی ۱۷۴
- معنای اول و آخر و ظاهر و باطن بودن خدای متعال در تفسیر اهل بیت (علیهم السلام) ... ۱۷۸
- معنای اول، آخر، ظاهر و باطن در تفسیر المیزان و کنز الدقائق ۱۸۲
- نقد و بررسی معنای عرفانی اول و آخر و ظاهر و باطن ۱۸۷
- معنای تأویلی آیه یاد شده در احادیث ۱۹۳
- معنای خلقت آسمان ها و زمین در شش روز ۱۹۵
- معنای عرش و استوای خدای تعالی بر آن ۱۹۶
- علم خدا به فعل و انفعالاتی که در زمین و آسمان ها و میان آن دو رخ می دهد . ۱۹۷
- معنای ﴿وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ﴾ ۱۹۷

۲۰۳	معنای بازگشت امور به سوی خدا.....
۲۰۳	صفات خدا در برخی آیات دیگر.....

بخش چهارم: اسماء و صفات

۲۱۱	اشاره.....
۲۱۱	صفات ذاتی و فعلی و وجه تمایز آنها.....
۲۱۳	برخی از صفات ذاتی و فعلی خدای تعالی.....
۲۱۳	علم الهی.....
۲۱۶	معنای حدیث «وقع العلم منه على المعلوم».....
۲۱۸	توضیح علامه مجلسی رحمته الله درباره معنای حدیث.....
۲۱۹	نظر علامه طباطبائی رحمته الله در معنای حدیث.....
۲۲۰	نقد و بررسی نظریه علامه طباطبائی رحمته الله
۲۲۴	معنای احاطه علم خداوند متعال بر اشیا.....
۲۲۵	علم خداوند متعال به آنچه خلق نشده است و خلق نخواهد شد.....
۲۲۸	معنای نفی علم از خداوند در برخی آیات.....
۲۴۲	دلایل علم الهی.....
۲۴۲	استدلال بر علم خدا از طریق نظم، هدفمندی و اتقان صنع.....
۲۴۳	استدلال بر علم خدا از طریق وابستگی مخلوقات.....
۲۴۴	قدرت و فاعلیت خداوند متعال.....
۲۴۵	معنای قادر و فاعل مختار بودن خداوند متعال.....
۲۵۰	بدا و ارتباط آن با فاعل مختار بودن خدا.....
۲۵۰	معنای «کونا ظلین فکانا کما قال الله».....
۲۵۳	نقد دیدگاه علامه طباطبائی رحمته الله درباره معنای فاعل مختار بودن خداوند.....
۲۵۷	نظر آیت الله خویی رحمته الله درباره علت تامه بودن خدا.....
۲۵۹	اراده خداوند متعال.....
۲۶۳	اعتقاد به علیت: عامل باور به ذاتی بودن صفت اراده.....
۲۶۵	اشکال آیت الله سبحانی بر صفت فعل بودن اراده.....

۲۶۶	نقد و بررسی دیدگاه آیت الله سبحانی
۲۶۸	غیب مطلق بودن خدای تعالی
۲۷۰	عدم امکان رؤیت خداوند در احادیث
۲۸۰	توصیف خدای تعالی به تجلی در قرآن و احادیث
۲۸۲	معنای تجلی خدای تعالی
۲۹۰	صفات خبریه
۲۹۰	وجه صحیح نسبت استهزا، مکر، خدعه و نسیان به خدا
۲۹۲	معنای صحیح غضب و تأسف درباره خداوند

بخش پنجم: جبر و اختیار

۲۹۷	اشاره
۲۹۹	مختار بودن انسان در قرآن کریم
۳۰۰	آیات موهم جبر
۳۰۳	نفی دلالت آیه «وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ» بر جبر
۳۰۳	نفی دلالت آیه «مَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ» بر جبر
۳۰۴	دلالت نداشتن آیه «وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ...» بر حلول، وحدت وجود و جبر
۳۰۶	نفی جبر و تفویض و اثبات اختیار در احادیث
۳۱۴	روایاتی که از آنها جبر استفاده شده است
۳۱۹	جبر اشعری
۳۲۱	تفویض معتزلی
۳۲۲	جبر فلسفی
۳۲۴	جبر عرفانی
۳۲۸	جبر در حکمت متعالیه
۳۳۳	فهرست منابع و مآخذ
۳۴۱	نمایه آیات، روایات و اعلام

مقدمه

مقدمه

بدون تردید علم و شناخت صحیح مهم‌ترین مسئله زندگی بشر است و اهمیت آن در حوزه اعتقادات بسیار بیشتر است. بدین‌روی اهتمام به مباحث اعتقادی و رسیدن به معرفت صحیح در این حوزه ضروری است.

از سوی دیگر روشن است که قرآن، از جانب علم بی‌خطا و نامحدود و با هدف هدایت فرود آمده و استوارترین راه هدایت و بهترین راه شناخت حقایق در آن مطرح شده است؛ در نتیجه برای دستیابی به شناخت درست باید از این کتاب آسمانی بهره گرفت و در آیات آن تدبر کرد.

از آنجا که خداوند معارف قرآن را به طور کامل در سینه صاحبان علم؛ یعنی در سینه محمد و آل محمد صلوات الله علیهم قرار داده است، بهره‌گیری کامل از علوم قرآن جز با مراجعه به این بزرگواران امکان ندارد. بنابراین برای مصون ماندن از هرگونه برداشت نادرست و اشتباه در تفسیر قرآن، باید آن را از اهل بیت علیهم‌السلام دریافت کرد؛ چرا که تأویل وحی بدون مراجعه به معصومان علیهم‌السلام موجب خطا می‌شود.

همچنین انسان برای درک حقایق باید عقل خود را به کار گیرد و درست تعقل کند و خداوند پیامبران و رسولانش را فرستاده تا راه درست تعقل کردن را به بندگانش بیاموزند. بر اساس تعالیم دینی، تعقلی صحیح است که از منظر الهی باشد؛ لذا برای رسیدن به معارف صحیح یک راه بیشتر وجود ندارد و آن اهتمام به استفاده از حجت‌های خداوند است.

حاصل آن که برای فهم معارف قرآن باید با بهره‌گیری از عقل در قرآن تدبر کرد و در بهره‌گیری از حدیث و تعالیم نورانی اهل بیت علیهم‌السلام هر چه بیشتر اهتمام ورزید بر همین اساس استاد فرزانه، دانشمند و الامقام حضرت آیت الله سیدان با تأکید بر اهمیت فوق‌العاده و ضرورت اهتمام به موضوعات اعتقادی در پرتو تعالیم نورانی اهل بیت علیهم‌السلام به حرکت در این منهج همت گمارده است. سخنرانی‌ها، تدریس‌ها و تألیف‌های استاد و زندگی علمی ایشان بهترین گواه بر این مدعاست.

اثر حاضر، حاصل یکی از جلسات درسی آیت الله سیدان در حوزه علمیة مشهد مقدس است که از فروردین سال ۱۳۸۸ تا اسفند ۱۳۹۲ هر هفته روزهای چهارشنبه در مدرسه آیت الله العظمی خویی رحمته‌الله افاده شده است. لازم به ذکر است که جلسات درس استاد، ادامه دارد و از سال ۱۳۹۳ بحث معاد مطرح شده است و چنانچه خداوند توفیق دهد، مباحث بعدی در دفتری دیگر تدوین و تنظیم خواهد شد.

استاد در این جلسات ابتدا فهرستی از آیات توحیدی قرآن کریم ارائه کرده و سپس بر همان اساس مباحثی را پیرامون هریک از موضوعات آن فهرست مطرح ساخته‌اند.

این مجموعه در پنج بخش سامان یافته است. در بخش کلیات پیرامون هدایت بودن قرآن و ضرورت مراجعه به عالمان قرآن برای دستیابی به معارف و حیانی بحث و نظریه تفسیر قرآن به قرآن نقد شده است. در پایان نیز دو نمونه از تأویل‌های نادرست در اثر جدا کردن قرآن از اهل بیت علیهم‌السلام مطرح شده است.

در بخش دوم که به براهین وجود خدا در قرآن اختصاص یافته است، ابتدا برخی از آیات توحیدی قرآن، که وجود خدا را ثابت دانسته و بدون هیچ استدلالی به ذکر اوصاف خداوند پرداخته، مطرح شده است. سپس پیرامون استدلال‌های قرآنی از طریق تذکر به آیات و نیز استدلال‌هایی از طریق مفاهیم عقلی و استدلال از طریق فطرت بحث شده است.

در بخش سوم پس از اشاره به تقسیم‌بندی مشهور در بحث توحید پیرامون هریک از اقسام چهارگانه توحید (توحید ذاتی، توحید صفاتی، توحید افعالی و توحید عبادی) مباحثی مطرح گردیده و در ادامه پیرامون آیاتی خاص در توحید (سوره مبارکه توحید، آیات ابتدائی

سوره حدید، سه آیه آخر سوره حشر و آیات ۲۶ و ۲۷ سوره آل عمران) بحث شده است. بخش چهارم به بحث پیرامون اسماء و صفات اختصاص یافته است. در این بخش ابتدا درباره تقسیم‌بندی اسماء و صفات الهی بحث شده است. سپس وجه تمایز صفات ذاتی و فعلی تبیین شده است و در ادامه برخی از صفات ذاتی و فعلی خدای تعالی (علم الهی، قدرت و فاعلیت خدا، اراده خدا، غیب مطلق بودن خدا، تجلی خدا) و برخی صفات خبریه (استهزاء، مکر، خدعه، نسیان، غضب و تأسف) مورد بحث قرار گرفته است. و بالاخره در بخش پنجم به جبر و اختیار پرداخته شده و با تأکید بر مختار بودن انسان بر اساس قرآن و روایات، آیات و روایات موهم جبر بررسی و دلالت آن‌ها بر جبر نفی شده است. در انتهای این بخش به ترتیب جبر اشعری، تفویض معتزلی، جبر فلسفی، جبر عرفانی و جبر در حکمت متعالیه نقد شده است.

در فرآیند آماده سازی این اثر ابتدا فایل‌های صوتی پیاده و تایپ شد. سپس اقدامات زیربرروی آن انجام گرفت:

۱. تدوین و تبویب مطالب و تنظیم ساختار بحث برای تبدیل شدن به کتاب؛
 ۲. مآخذ یابی احادیث و مستند سازی منقولات.
- گفتنی است که بسیاری از آیات، روایات و عبارات در جلسات درس به صورت ناقص و منقطع خوانده شده بود، لذا هر جا که لازم بود، آیات و روایات و عبارات به طور کامل نقل و ترجمه شد و گاه برای تکمیل و متمیم بحث مستنداتی نیز اضافه گردید.
- همچنین برای تنظیم ساختار گاهی در ترتیب مباحث نیز تغییراتی داده شده و مکررات حذف گردیده است.
- «نقد و بررسی روش تفسیر قرآن به قرآن» نیز از کتاب معارف و حیانی اخذ و با تغییراتی جزئی در بخش کلیات اثر حاضر درج شده است.
- تمام این کارها بعد از پیاده شدن به همت دوست عزیز، فاضل ارجمند، دانش‌آموخته معارف قرآن و عترت جناب آقای دکتر اصغر غلامی به انجام رسید.

از خداوند متعال برای ایشان آرزوی توفیق بیشتر و برای حضرت آیت الله استاد سید جعفر سیدان آرزوی سلامتی و طول عمر برای خدمت به معارف اهل بیت علیهم السلام را دارم. امیدوارم این اثر مقبول درگاه حضرت حق متعال قرار گیرد و برای تمام کسانی که در شکل‌گیری آن نقشی ایفا کرده‌اند، ذخیره آخرت باشد.

قم - محمد بیابانی اسکویی

۱۳۹۴/۱۱/۲۲

۲ جمادی الاول ۱۴۳۷ ق